

הכנסיה והיהדות בגרמניה - בראי העתונות היהודית, 1933-1938

הרב רט פרידן

שהתייחס לשאלה היהודית ללא קשר עם מפלגה כלשהי; ה"ידישה רונדשו" הציוני; ו"דר שילד", ביטאון הארגון הארצי של החיילים היהודים. לעתונים אלה בלבד היתה בשנת 1934 תפוצה של למעלה מ-150,000 עותקים.⁴

מטעמים שונים היו השלטונות הנאציים מעוניינים בהמשך פעילותם של העתונים היהודיים. במשרד התעמולה היתה מחלקה, בראשותו של הממונה על התרבות הממלכתית הנס הינקל, שדאגה לפקח על עתונות זו. היא הוצגה כ"עתונות של הלאום היהודי", ובכך היתה ביטוי לאוטונומיה תרבותית כביכול, שלאמיתו של דבר לא התקיימה כלל. היה זה כעין שלט כלפי חוץ. מצד שני הקלה עתונות זו על השלטונות לעקוב אחר הנטיות השונות בקרב היהדות הגרמנית ולווסת אותן.

משרד התעמולה ויתר מראש על הצנזורה המוקדמת והטיל את העול על העורכים, שהפכו לצנזורים של כל מאמר שעמד להתפרסם. לעומת זאת, היתה בהחלט צנזורה על המוצר המוגמר, וזו היתה מסוכנת בהרבה מבחינת מערכות העתונים. על העורכים היה להחליט מה ברצונם לומר ולבטא, מבלי שדבר יסכן את העתון ויגרום לאיסור הפצתו או יסכנם בקנסות או מעצר.⁵ חרב דמוקלט זו שהיתה תלויה מעל ראשם, לא אפשרה שום הבעת דעות חופשית. למרות זאת עלה בידי העתונות היהודית, בתקופה שבין ינואר 1933 ועד לאיסורה המוחלט בנובמבר 1938, להגן בכבוד על העניין היהודי.

"אנו מלאים בוש"ה"

שלוש נקודות מפנה מציינות את הרעת מצבה של יהדות גרמניה כתחילת השלטון הנאצי: תפיסת השלטון על ידי הנאצים בינואר 1933; החרם האנטי-יהודי, שהוכרז ב-1 באפריל 1933; קבלת "חוקי נירנברג" בספטמבר 1935.

בשנת 1933 עדיין היה יהודי רשאי להכריז על עצמו כגרמני. היהודים ראו עצמם כגרמנים לא מתוך אופורטוניזם, אלא משום שהרגישו עצמם ככאלה, כמי שאבות אבותיהם נקשרו לארץ ולתרבותה במשך מאות שנים. עמדה זו לא השתנתה למרות הרדיפות, ההגבלות והטירור מהם סבלו. בשנת 1935 חלה החמרה, נאסר על היהודים לכתוב עצמם גרמנים והיה עליהם להציג עצמם כיהודים. זמן רב לפני החוכה של ענידת

כשמדובר על עתונות יהודית בגרמניה הנאצית, הדבר נשמע כפרדוקס. ברייך השלישי, שסילק בשנת 1933 את כל אורחי היהודים מכל המקצועות והעמדות הציבוריות, היו העתונאים והפובליציסטים הראשונים שהורחקו מכל מוקדי התקשורת — ממערכות העתונים, מההוצאות לאור, מסוכנויות הידיעות ומתחנות הרדיו.

לא הכל יודעים, שעתונות יהודית בשפה הגרמנית הופיעה במשך 130 שנה, עד עלות היטלר לשלטון. היתה זו בעיקרה עתונות שנוסדה ונוהלה על ידי רבנים. מטרתם היתה לנסות לעניין את חברי הקהילות בבעיות היהדות והתורה ולהפיץ מידע על עניינים כללי יהודיים.¹ בראשית המאה ה-20 קם סוג חדש של כתבי עת יהודיים — ביטאונים שעסקו בבעיות יהודיות-לאומיות ועתוני ארגונים ואיגודים יהודיים. אלה היוו את המקלט האחרון שנשאר, שחשיבותו גדלה והלכה בתקופה הנאצית.

כתבי עת אלה היו כעין מגבירי קול לכיוונים ולנטיות השונות ביהדות גרמניה: אורתודוקסים, ציונים, ליברלים, מתבוללים ולאומיים. הם הצטרפו לביטאוני הקהילות, שבמשך הזמן הרחיבו את תוכנם, מבעיות דתיות לעניינים כלליים ולכל תחומי הקהילה וחיי היהדות בכלל. אמצעי תקשורת אלה היו היחידים שחיוזקו את היהדות הגרמנית בשנות המסה הקשות 1933-1938. הם ייעצו, הביאו מידע, הזכירו והתריעו.² בעת שהעתונות הכללית נגעה בבעיות יהודיות אך ורק מנקודת הראות הנאצית ולא יכלה, או רצתה, למנות את היהודים ככלל קוראיה — קיבלו עליהם הביטאונים היהודיים למלא תפקיד של עתונות כללית, אף שהופיעו רק פעם או פעמיים בשבוע. חלק מהם אף הופיע במתכונת עתון יומי.³

כך קרה, שמספר העותקים הכללי של ביטאוני הקהילות, האיגודים והארגונים גדל והגיע למעלה ממיליון עותקים. בהתחשב בעובדה שמספר היהודים בגרמניה בשנת 1933 היה בסביבות 500,000 איש, נמצא — שכל יהודי קרא או היה מנוי בממוצע על שני עותקים: ביטאון הקהילה בה חי, ואחד מכתבי העת. כתבי עת אלה, כפי שצויין, היו בעלי השקפה פוליטית וחברתית מגוונת. כך, למשל, "ץה פאו צייטונג", כתב העת של "האגודה המרכזית של יהודי גרמניה", שייצג את השקפות המתבוללים והליברלים; ה"איסראליטישה פמיליינבלט" הבלתי תלוי,

"יהודים אינם רצויים בברינגסדורף" – מודעה אופיינית, גרמניה 1934

מסדרי היקום במשמעותם התיאולוגית-דיאלקטית. לעומת השקפה זו טען וינטרמן, שמוסר הברית החדשה מתנגד להשקפה כזאת והצהיר, ש"הבעיה היהודית היא בעצם בעיה נוצרית, כלומר לאמיתות ולרצינותיות של הנצרות."¹²

באותה עת היפנה העתון היהודי את תשומת לב קוראיו למאמר ראשי של ה"מיינישה פולקסצייטונג", מפרי עטו של הכומר הקתולי אלויס אקרט. המחבר ניסה להשוות בין המוסר היהודי לבין הנוצרי. הוא הציג את האימרה "שן תחת שן, עין תחת עין" כדוגמה של המוסר היהודי, שעליו קרא תיגר המוסר הנוצרי, כפי שהוא מתבטא בדרשה של ישו על ההר. לטענתו, לאור זה התנגדו האתיקה הנוצרית והמצפון לפתרון הבעיה היהודית, כפי שהוא מגוסס כיום. לפי תורת הנצרות, השתייכות אדם לגזע מסוים נובעת מרצון האל, המחייב את כולנו ודורש מאתנו תודה והערצה. לכל איש מגזע שונה יש להתייחס בכבוד.

בפירושו למאמר זה כתב ה"מיינישה רונדשווי": "השקפת עולם אמנותית של 'הנוצרים הגרמניים' יוצרת מצב חדש בתוך הכנסיה

"הטלאי הצהוב" נתקבלה כל הצהרה על השתייכות לעם היהודי באהדה על ידי השלטונות, ונאסרה כל הדגשה של גרמניות. בהתחשב בתנאים אלה, אפשר להבין את השינויים שהתרחשו בעתונות היהודית באותה תקופה.

כיצד הגיבו אמצעי התקשורת היהודיים בתחילת שנת 1933? הצינונים והמתבוללים לא היו שונים בהדגשת השתייכותם לגרמניה, עד כדי קיצוניות. ב"ידישה רונדשווי" נכתב: "אנו מודעים לכך, שדורות תישאר היהדות נאמנה לרוח ששאפנו מהגרמנים."⁶ ו"גם בגרמניה החדשה תקיים אפשרות לחיים יהודיים."⁷

"דר שילד", ביטאון החיילים המשוחררים, ביטא זאת בצורה בולטת יותר: "גרמניה היא לא מולדתנו מבחירה... היא מולדתנו המושרשת כגרמנים, שהקדישו לה את חייהם ואת גורלם בשדה הקרב. אנו מלאים בושה שלא תתואר על הגמול שזכינו לו."⁸ אחרת ראה זאת ביטאון "אגודת ישראל" החרדי: ביהדות גרמניה, על כל שכבותיה, צריך להתעורר רצון עז לחזרה בתשובה.⁹

"עין תחת עין"

בתחילת שנת 1933 הופיע מכתב כנסייתי של הבישוף מליניץ, ד"ר גלנר, שהודפס גם בעתון הברלינאי, "גרמניה". במכתבו ביטא הבישוף את דעתו בנוגע לתיאוריות הגזע הנאציות, הנוגדות לדעתו את יסודות הנצרות. הוא קבע, שאין זה אנושי ואין זה נוצרי לרדוף את היהודים ולבוז להם בשל מוצאם. אולם עמדתו כי "השקפת העולם של היהדות הבין-לאומית, שפנתה עורף לאמונה באל, שלילית בתכלית, וחובת הנוצרים להילחם בה" שונה מעמדתו כלפי הלאומיות והעממיות היהודית. ה"ידישה רונדשווי" התייחס למכתב זה במאמרו "המכתב הבישוףי הבלתי מתפשר" וטען, שמבחינת ההשקפה היהודית יש לראות במכתב גרעין חיובי. היהדות, שהתנתקה מקשריה עם העממיות, הגיעה לשלילה תרבותית, אולם אין זה תוצאה מעצם היהדות. קיימת רק דרך אחת כדי למנוע את התופעות האלה – חיזוק המודעות הלאומית של היהודים.¹⁰

בנצרות הקתולית של גרמניה התעורר ויכוח בעקבות מכתב זה. הכומר הנאצי שכלייטנר תקף את המכתב מעל דפי ה"פולקישר באובכטר" הנאצי בטענה, שהנאציזם אינו נוגד את תורת המידות הקתולית. על כך הגיב בחריפות הארכיבישוף פאולהבר ממינכן. הוא טען, כי כל הכמורה הגבוהה הקתולית מזהירה מפני התיאוריות הנאציות, הנוגדות את השקפת העולם הקתולית.

ב-1 באפריל 1933 הוטל חרם נאצי על עסקים ובתי מסחר יהודיים, על רופאים ועל עורכי דין. למעשה, ניתן אור ירוק לאספנסוף לתקוף ולבוז. אחרי זמן קצר הופיע חוק הפקידות, שקבע ש"אישים שמוצאם אינו ארי וגם אנשים הקשורים ביחסי נישואים לא ארים אינם מורשים לשמש פקידים במשרות מדיניות, קהילתיות ובמוסדות ציבוריים."¹¹ דיווח על תגובה נוצרית-אוונגלית ליום החרם אנו מוצאים על דפי ה"ידישה רונדשווי". בגליון הפסחא של ה"פרנקפורטר צייטונג" הציג הכומר רודולף וינטרמן, במאמר "הנצרות והבעיה היהודית", את השקפת ה"נוצרים הגרמניים". לפי השקפה זו, בעיות הגזע הן חלק בלתי נפרד

אנשים אשר אינם משתייכים לגזע הארי או שהם נשואים לנשים לא אריות. בהקשר זה הזכיר ה"ידישה רונדשוי" שבתקנון הכנסיה האוטונומית לא היה קיים, עד לתקופה האחרונה, שום סעיף ארי המתאים למדיניות האוטונומית. התקנון התבסס רק על הוראות האוטונומיות וכוון לצרכים דתיים. העתון העירי, שיש להמתין ולראות, איזה עמדה תקבל ראשות הכנסיה, והאם בינתיים תהיה יד "הנוצרים הגרמניים" על העליונה.¹⁴

תשומת לב מיוחדת הקדיש העתון להודעה על לשכת העתונות האוטונומית בעיר קניגסברג,¹⁵ בה צויין, כי במגמה להפוך את נוסח התפילה האוטונומית לגרמני לאומי יש להחליף את המלים העבריות — "הללויה" ו"אמן" — שבתפילות במלים גרמניות. במקום "אמן" יש לומר "בזה בחר האל", ובמקום "הללויה" יש לומר "אהבת האל". החלפת הביטויים המקובלים נעשתה — לפי ההודעה מקניסברג — כדי לספק את משאלותיהם של שכבות רחבות של מאמינים.

העתון הציוני גם היפנה את תשומת לב קוראיו להוראות חדשות הנוגעות ללימודי הדת בבתי הספר, שנוסחו אחרי משא ומתן בין ראשי התנועה הכנסייתית האוטונומית לבין המשרדים הממשלתיים הנוגעים בדבר. הבעיה העיקרית הייתה לימוד הברית הישנה (התנ"ך). נקבע, כי תוכן התנ"ך צריך להילמד בהיקף מוגבל, פחות מאשר קודם. עוד לפני החלטה זו הורה מנהל מחוז שלזוויג-הולשטיין לסלק מתוכנית הלימודים את הסיפור על עקידת יצחק, כיוון ש"אינו מתאים להשקפה הגרמנית על האלוהות".

בסתיו אותה שנה התרכו הדיווחים על הוויכוחים בגופי הכנסיה בקשר לסעיף הארי. ה"ידישה רונדשוי" התייחס במיוחד לעבודתו של פרופ' קרל שמידט מבון, שהעלה על נס את חשיבות העם היהודי בקורות הדת והתנגד לכך שיתעורר ספק ביחס לקשר שאינו ניתן להפרדה בין הנצרות לבין אישים מהגזע היהודי.¹⁶ העתון הדגיש:

לגבינו, המייצגים את העניינים היהודיים, ההשקפות המובאות בשם הכנסיה האוטונומית הן בעלות חשיבות מיוחדת, עקרונית והיסטורית עצומה. הדעה הזאת מתייחסת לעניינים פנימיים של הכנסיה, ולא למעמדם של היהודים במדינה ובחברה; אולם אי אפשר לעבור לסדר היום נוכח העובדה, שהעמדה המובאת כאן לבעית הגזע, עצמאות הכנסיה בשאלות הדת ולבסוף ההדגשה הברורה על השתתפות היהודים ביסוד הנצרות, תשפיע עמוקות על ההשקפות הכלליות של עמיתינו בעלי התודעה הנוצרית.

כעניין חשוב לא פחות הביא העתון את ההשקפה של הפקולטה לתיאולוגיה באוניברסיטת מרבורג, על המעמד החוקתי של אנשי הכמורה והפקידות הכנסייתית. השיקולים הדגישו באופן כללי את החשיבות ההיסטורית של העם היהודי ועמדו בסתירה חריפה להעלאת ספקות לגבי הקשר הבלתי ניתן להפרדה בין הנצרות לבין אישים מהגזע היהודי. כל הניסיונות להציג את ישו כמשתייך לגזע הארי אין להם שום בסיס היסטורי ורעיוני, כי שליחתו נבעה מתוקי התורה ומדברי הנביאים היהודים והוצגה כנבואה אלוהית. גם כל השליחים היו יהודים. הפקולטה הנזכרת לא היתה מבודדת בדעותיה — כתב העתון היהודי.

האוטונומית. גם לגבינו, כיהודים, הוויכוח הזה אינו חסר חשיבות. נראה שכעולם הנוצרי, ליחס לבעיה היהודית יש משמעות לא רק פוליטית, כי אם גם דתית."

העתון הצביע על כך, שהניסיונות לגשר בין הרעיונות הלאומיים לבין יסודות הנצרות יצרו כבר ספרות ענפה, כמו לדוגמה כתבי וילהלם שטאפל. מצע "הנוצרים הגרמניים" הדגיש את עקרון טוהר הגזע ולכן התנגד לרעיון השליחות של העם היהודי. לא חסרים קולות נוצריים בגרמניה, רמז העתון, המבטאים יסורי מצפון דתיים לנוכח המדיניות הגרמנית בנוגע לבעיה היהודית. הוא הצביע על מכתב של המטיף יוהנס מילר, שצייד במהפכה הלאומית אך בה בעת יצא נגד ההערכה המוגזמת של "הדם והגזע" וקרא ב"רפים הירוקים" שלו להתעוררות המצפון הנוצרי.

גם המסה של דיטריך בונהופר, שהופיעה בחוברת יוני 1933 של הירחון האוטונומי — "הכנסיה ובעיית היהודים", צוטטה חלקית ב"ידישה רונדשוי". העובדה שהיהודי, ללא שום קשר עם השתייכותו הדתית ורק על סמך מוצאו הועמד במצב נבדל, הציגה לפני התיאולוג שתי בעיות נוספות; אין זה תפקידה ועניינה של הכנסיה הרפורמית להשפיע ישירות על השלטונות ולהכתיב להם את מעשיהם. לכן, גם בבעיה היהודית אין הכנסיה מוסמכת להביע דעותיה לפני השלטון, אולם עליה תמיד להציג את השאלה פעם אחר פעם, האם פעולותיו ניתנות להגנה מבחינה לגיטימית. בנוסף לכך, מחובת הכנסיה להעמיד את הבעיה למבחן בכל הבהירות, כי היא חייבת להציג את עמדתה לגבי כל קרבן של אפליה, גם כשמדובר בקרבן שאינו משתייך לקהילה הנוצרית.¹⁷ לפי ה"ידישה רונדשוי" ניסה איגוד העתונאים האוטונומיים של מדינת וירטמברג להסביר, כי הפעילות האנטי-יהודית מוצדקת בהחלט, וכי יש להרגיע את החוגים הסובלים מצוקה מצפונית עקב פעולות אלה. החרם מיום ה-1 באפריל 1933 והפעולות האנטי-יהודיות שבאו בהמשך, כך כתוב בהבהרה, גרמו בחוגים נוצריים מסוימים נקיפות מצפון, שאין הם יכולים להשלים עמן. הדבר נובע מכך שאין הם מסוגלים להבין איך קרה, שהחוקים נוגעים באותה מידה באשמים ובחפים מפשע. המערכה נגד הסכנה היהודית, לדברי האיגוד, אינה יכולה להיות מוגבלת לחרם ולהרחקת היהודים. היא צריכה להתבסס, בראש וראשונה, על שינוי נפשי של העם הגרמני. העובדה שקיימות בעיה יהודית וסכנה יהודית היא במידה מסוימת גם אשמת הגרמנים.

מן העובדה שהוויכוחים בתוך הכנסיה הנוצרית צוטטו בהרחבה ופורשו כמעט באופן בלעדי רק מעל דפי ה"ידישה רונדשוי" עולה, כי העתון ייצג למעשה את השקפת כל העתונות היהודית. מעל דפי עתון זה, במיוחד בשנת 1933, השתקפו ההתפתחויות בכנסיות מנקודת הראות היהודית.

יכוחים ביחס לסעיף הארי

בחודש ספטמבר של אותה שנה נחקל על ידי הוועדה הארצית של הכנסיה האוטונומית בטירינגן חוק, לפיו יכולים להתקבל ככמרים, כמלאי מקום כמרים וכפקידים כנסייתיים רק אנשים, שלגביהם אין ספק שהם נאמנים לרעיון המדינה הלאומית. בהמשך נאמר, כי אסור להעסיק

*Jüdische Jugend
nach
Palästina!*

הפיתרון - עלייה לארץ ישראל. כרוה לפי צילום של טים גידל, 1933

אלה, "שהם מתנגדות באותה מידה לכנסיה הקתולית, אנו עומדים לצד אותן שכבות, המאמינות במסר האוונגלי", ציין הביטאון הקתולי. בביטאון תיאולוגי ממינכן,²¹ במאמר "ניתוח תיאולוגי של הסעיף הארי", דן גיאורג מרץ בשאלה - האם יש כאן אנלוגיה לסכסוך עתיק בין "כנסיה" ל"סינגוזה" (בית הכנסת). מסקנתו היתה, שעם האלוהים התייחד בתוך הכנסיה, והיהודים שהתנצרו הוקיעו בזה את ה"סינגוזה". "היהודים שבחרו ברעיון הציוני נתנו תשובה לבעיה. הם מהווים לאום מבלי להיות מאמינים."

על הטענה שישו עצמו היה יהודי הגיב הבישוף המדיני מילר ואמר, שבכל אומה בעולם אדם המעז להגיד את האמת סופו היסול. "הנצרות לא צמחה מתוך היהדות, אלא מתוך עימות ומאבק אתה." על כך הגיב ה"ידישה רונדשוי":

תיאולוגים נכבדים נוספים ביטאו את השקפותיהם על בעיית הגזע וקראו לאיחוד של כל הנוצרים, ארים ולא ארים בכנסיה אחת, שתתאים לתורת הנצרות ולקהילה אחידה לפי המסורת הנוצרית. הטיעון התיאולוגי הטהור - מצא העתון - עמד בניגוד לשאיפה של "הנוצרים הגרמניים", הדבקה בכל הקיצוניות בעקרון הארי בנוגע לכמורה ולעיזוב הקהילה, וכך בבר דוגלת בעקירה מהתוכן הרוחני של הכנסיה של כל היסודות הנובעים מהיהדות.

גם על ההצהרה הפומבית הידועה של "הנוצרים הגרמניים", שהוצגה ב-13 בנובמבר 1933 בארמון הספורט בברלין, לא עבר העתון בשתיקה. באספה זו דרשו הבישוף הוסנפלדר ומנהל המתחם של "הנוצרים הגרמניים", ד"ר קראוזה, להגשים כמלוא היקפן את המלצות הסינוד הראשי בנוגע לסעיף הארי, לסלק מהקהילות הכנסייתיות את הנוצרים האוונגליים שאינם ממוצא ארי ולייחדם בקהילות נפרדות. כן נדרש להוציא את כל היסודות הלא גרמניים מספרי התפילות ומחומר הדת.²⁷ העתון התייחס גם להצהרה הפומבית של הבישוף המדיני מילר, בה תקף בחריפות את ד"ר קראוזה, שיצא בביקורת דמגוגית בלתי נסבלת על הברית הישנה, וגם מן הברית החדשה לא חסך זעמו, "מה שיש לפרש לא אחרת מאשר חיטול ספר הספרים, שהוא היסוד העיקרי והיחיד של הכנסיה". יש לציין, כי מספר משתתפים בוועידה הכנסיה האוונגלית מחו בו במקום על תוכן הדברים. ד"ר קראוזה הושעה בגלל נאומו, "ההורס את יסודות הכנסיה האוונגלית", מכל העמדות בכנסיה.

סכסוך בין הכנסיה ל"סינגוזה"

הוויכוחים בתוך הכנסיה האוונגלית לא באו אל קיצם. במקומות שונים הסתייגו אישים וקבוצות מהנהגה המדינית של "הנוצרים הגרמניים". באספה כנסייתית בוויימר נאלצה האופוזיציה לעזוב את האולם. כתב ה"ידישה רונדשוי": "לנו, העומדים בחוץ לא קל לשפוט איזה מן הנטיות בקבוצות הכנסייתיות השונות תכריע. נוצר רושם שרוב הקבוצות המתנגדות לעמדה הרשמית של 'הנוצרים הגרמניים' חוששות, שלמרות ההכרזות של המנהיגות הארצית יתערערו היסודות התנכיים (גם מהברית הישנה) של הנצרות. אולם נדמה לנו, שקיימות קבוצות מתנגדים אחרות, הטוענות להיפך: שהנהגה הארצית אינה די תקיפה בפעילויותיה לשיחרור הדת הנוצרית מיסודות זרים לשם גרמניזציה של הנצרות."²⁸ לדעת העתון, דרך המוצא היחידה מכל הקשיים היא, היא שיש לתת פסק זמן לשם הבהרת המצב ובידור העמדות. גם הבישוף המדיני הוסנפלדר, שבזמן האספה בארמון הספורט הציג עמדות קיצוניות הצהיר, שהוא אוסר זמנית לנקות את הברית הישנה בסכין מנתחים.

העתון היהודי הסתמך על ידיעה,²⁹ שכנסיות אוונגליות מחוץ לארץ פנו במכתבים לבישוף הארצי והביעו הסתייגויות לגבי הסעיף הארי. הן גם התנגדו ליצירת סכנה של אילוץ מצפוני בין המאמינים.

גם קולם של הקתולים מצא מקום ב"ידישה רונדשוי". ביטאון קתולי בברלין²⁰ בידך על העמדה הבלתי מתפשרת לטובת הברית הישנה, כמקור רוחני של קרבן האל. העתון הסתייג בחריפות מהחלטות של גופים, המובילות בשם האמונה לאי צדק, בשללן כדרך זו את קול האלוהים "מבלי להשאיר דבר מהיסוד העל טבעי של הנצרות". במאבק נגד תנועות

שאפשר להינות מהטוב שבתרבות החיים מבלי לעזוב את אורח החיים הניצחי.²⁷

הרחיק לכת ביטאון האורתודוכסיה הבלתי תלוי. ה"איסראליטי". הוא מצא בחוקי ההגנה על טוהר הגזע לא רק צדדים שליליים: מי שמתכחש ללאומיותו ולאמונתו על ידי נישואי תערובת, אינו יכול להיחשב לפי חוקי התורה כבן העם היהודי.²⁸ היהדות החרדית לחמה מאז מתמיד נגד נישואי תערובת וראתה בהם נשירה מוחלטת מהיהדות, שלא לדבר על יחסי מין מחוץ לנישואים, בין יהודים ולא יהודים. מי שמפר את טוהר המידות — כך נאמר ב"קול קורא" של איגוד הרבנים האורתודוכסים של גרמניה — מכפיש את שם אלוהים ומסכן את כל העם היהודי. "פריצות, עם יהודים או לא יהודים, נחשבת תמיד כאמונתנו כחטא ופשע."²⁹ העתון ראה כדבר החשוב ביותר את ההכרה מצד השלטונות, ש"ליהודים בגרמניה ניתנת האפשרות לפתח את חייהם הייחודיים בכל השטחים". הוא הביע תקווה, שהגופים והמוסדות הדתיים יזכו בעזרה ותמיכה. "עם קבלת חוק היהודים הזה... יוצר לנו שטח מחיה, בו נוכל לבנות את ביתנו היהודי... הפקודה, שלקחה מאתנו את כל הזכויות הפוליטיות, יכולה להפוך לחוק יהודי, כפי שזה מתקבל על ידי אחרים. הפניה בלבד עושה את הפקודה לברכה."³⁰

אחד ממנהיגי היהדות האורתודוכסית, ד"ר יצחק ברויאר, ציין שהאמנסיפיציה, שחוקי נירנברג פנו לה עורף, אינה יכולה להביא לפתרון הגולה אלא להיפך, לצמיחתה. התרבות של העם היהודי היא התורה. מי ששב לעם היהודי בלי התורה היהודית, נמצא עומד לפני ריקנות תרבותית. מי שרוצה לחזור לארץ ישראל בלי התורה — חוזר בעצם לאסיה.³¹

בקיץ 1935 נאסרו להפצה ה"צה" פאו צייטונג" וה"איסראליטישה פמיליאנבלט" לשלושה חודשים וה"יידישה רונדשו" לחודש אחד. לאחר שחודשה הופעתו היתה ל"צה" פאו צייטונג" הזדמנות להתייחס לחוקי נירנברג.³² במאמר ראשי דובר על תוכנית "ייצוג היהודים בגרמניה": הגירה מתוכננת — רצוי לארץ ישראל, במיוחד הגירת הנוער; חיזוק החינוך לחקלאות, לעבודה פיזית וללימוד השפה העברית; פיתוח מקומות עבודה בשביל יהודים; ייעוץ מקצועי וייסוד מוסדות אשראי; פעילות מאומצת של איגודים תרבותיים יהודיים והשכלת מבוגרים. בניגוד לקולות החוגים האורתודוכסיים, התרכזו העתון בתוצאות המעשיות של חוקי נירנברג וקרא לאוכלוסיה היהודית לשמור על משמעת. "איננו יודעים, מה תביא לנו השנה החדשה [הדברים נכתבו סמוך לראש השנה היהודי], אבל ברור לנו מה רצוננו — לחיות כיהודים בהגינות ובכבוד."³³

באופן דומה הגיב גם ה"ברלינר יידישה גמיינדבלט" (ביטאון הקהילה בברלין). הוא הסתמך על הערת הטיטר שממנה אפשר היה להבין, שלפי החוקים החדשים תיפתח ליהודים אפשרות להסדיר את אורת חייהם ולנהל פעולות ייחודיות; וכן, שהתקפות פרטיות נגד יהודים ייפסקו.³³ ה"יידישה רונדשו" העלה בהקשר זה דרישות מעשיות: הפסקת מסע ההשמצות נגד היהודים; הבטחת אפשרות פעולתם המשקית והתרבותית במעגל היהודי, ובמיוחד בחינוך; אפשרות הגירה, במיוחד כשמדובר בנוער — ברשות השלטונות. "הכל תלוי עכשיו בזה, שנעריך ונשקול

אין זה מקום לנהל ויכוח תיאולוגי הנוגע ליחסים בין היהדות והנצרות. מה שנוגע ליחס העם היהודי לאישים שמתחו ביקורת על עמם שבו נולדו וגדלו, אין אנו יכולים להסכים לפירוש ההיסטוריה, שמצא כאן את ביטוי. העם היהודי לא קיבל ביקורת ביתר קלות מעמים אחרים, אולם כעם יחיד החל מהזמן העתיק ביותר התייחס למטיפים שהוכיחו לו את חטאיו ושגיאיותיו, כלשליחי אלוהים והמריץ אותם במשך אלפי שנים כנושאי הרוח ומוסר היהדות האמיתיים.²²

הרבר הזה הוכר גם על ידי התיאולוגיה הנוצרית, כגורם מכריע בתולדות התפתחות הרוח, אפשר לומר כ"נקודה קופרניקאנית" בקורות הדתות. הערת הבישופ המדיני, שזו פעם ראשונה בתקופה הנוצרית קם לאום, שהעז להכריז מלחמה על היהדות, יכולה להתפרש רק בנוגע לצורת המאבק, ולא כשלעצמו, כי כבר בימי הביניים הוכרזה "מלחמה נגד היהודים" והם עמדו מולה וכנגדה "על קידוש השם".²³ עוד ועוד אנו מוצאים על דפי ה"יידישה רונדשו" ביטוי והד למחלוקת שהתעוררה באותה עת בחוגים הנוצריים-תיאולוגיים. כן דווח שם על הרצאה שנשא הבישופ הארצי, ד"ר דיטריך, ב"איגוד הארצי של עזרה לנשים אוונגליות" בהסן, בו הדגיש הנואם את ההשפעה מרחיקת הלכת של הברית הישנה על כל התרבות הגרמנית. לדעתו, אין ניגוד בין הברית הישנה לבין דרישות החיים המודרניים, כשמביטים בה כפי שהיו עושים ישו ומרטין לותר.²⁴

"הקול החרף של התקוות"

ביוני 1935 ראה אור בירחון הקתולי "הוכלנד" מאמר של ארנסט מיכל, "הנצחון על הליברליזם". בקטע "השקפת העולם הגזענית והעידן הנוצרי" הדגיש המחבר את הניגוד הקיים בין הנצרות לבין השקפת העולם הגזענית ביחס לאופי האקומני של הכנסיה. אילו, למשל, בתוך הכנסיה האקומנית היו נחשפים הניגוד המוחלט של ההבדלים בגזע והשנאה הגזענית, לא היה נשאר שטח בו ניתן לנוצרי מאמין לטעון ולפעול נגדם.

ראוי לציין — העיר ה"יידישה רונדשו",²⁵ שמיכל העמיד מול המושגים של גזע ולאום את המושג "אנושות". לפי השקפתו, תפקיד עם ישראל נוגע לכל הלאום.

אחרי פרסום "חוקי נירנברג", בספטמבר 1935, אותם חוקים ששללו מהיהודים את השתייכותם המדינית לעם הגרמני, לשם "הגנת הדם והכבוד הגרמני", חוקים שהשפילו את היהודים ובודדו אותם — נבדלו תגובות העתונות היהודית-אורתודוכסית לחלוטין מתגובות שאר הביטאונים היהודיים.

"מה שאמר אלוהים, לכך לא נתנגד, כי במאורעות... נשקף רצונו" — כך כתב ה"לאובהיטה", ביטאונה של הקהילה האורתודוכסית. לפיו, קורות העולם הן "קול תרועת שופר" משמים, ולא מקרה חסר משמעות, כי אם קול אלוהים. "היינו כמו שיכורים, היינו שקועים בפילוסופיה האופנתית של ימינו... באמצע השקיעה הזאת קלע בנו הקול החרף של ההווה."²⁶

כפי שקורה לעתים קרובות כשפוגעת צרה ביהודים, הם שואלים את אותה השאלה: האין זו אשמחנו? היהודים רצו להראות לעולם כולו

להגיד ליהדות אוסטריה אלא זאת, "שאנחנו מוכנים להגיש להם עצה ועזרה, כשהם יזדקקו לה. עזרתנו תהיה... כדוגמת התנהגותנו, כשהתרחשו המאורעות הגורליים: מודעות לשותפות הגורלית בין הקהילות ופיתוח האישיות, שתטביע את חותמה כאן, כמו שם." עתון נוסף⁴² העיר, שיש לראות את המאורעות הגדולים לא רק מנקודת המבט היהודית, אף כי אין להכחיש את השפעתם על היהודים ועל ההיסטוריה שלהם. "נצטרך לזמן רב עד שהיהודים בגרמניה יבינו את עומק השינויים שחלו בכל המושגים הפוליטיים, הרוחניים והחברתיים. באוסטריה היו כל השינויים האלה עוד יותר חריפים, כי שם נוצרו הסדרים חדשים ביחסים המשפטיים והמדיניים הכלליים... ברגעים כאלה רק הדגשת וקבלת הערכים העממיים היהודיים יכולים לתת נחמה וחיזוק רוחני."

בלילה שבין 9-10 בנובמבר 1938 ("ליל הבדולח") "השתחררה הנשמה של העם הגרמני", כלשון ההודעות הרשמיות שפורסמו ביום המחרת בכל שטחי גרמניה ואוסטריה. נהרסו עסקים, מפעלים, בתים, משרדים וקליניקות השייכים ליהודים, ובעליהם הושפלו והוכו. 30,000 גברים יהודים הושלכו למחנות ריכוז. נשרפו מאות בתי כנסת. מרטין בובר היה עד לאותו לילה, כשספרי תורה עלו באש ועשן. הוא כתב:

הספרים בערו זמן רב
ראיתי מרחוק את הלהבות
ראיתי איך התכלה הקלף
וכשאלצתי את מבטי לפנות להרס
ראיתי: האפר שוקע
רק המלה נשארת.⁴³

ב-10 בנובמבר נאסרה סופית פעילותם של כל הארגונים והמוסדות היהודיים, פרט לקהילות המקומיות, "הסוכנות הממלכתית של היהודים בגרמניה" ו"האיגוד הארצי של מוסדות התרבות היהודיים". למחרת הוזמנו כל עורכי כתבי העת היהודים למטה המשטרה בברלין, שם היה עליהם לחתום על הצהרה, שם מסכימים לסגירה מיידית של עתוניהם. מיד אחר כך הוקם, לפי פקודת גבלס, העתון הרשמי "יידישר נכרייטנבלט", שתפקידו היה לפרסם את פקודות השלטונות הנוגעות לחיי היהודים. כל שורה שנדפסה בעתון היתה צריכה לעבור צנזורה במשרד התעמולה, לפני ההדפסה. בתנאים משפילים אלה התקיים העתון עד ל-2 ביוני 1943. ביום זה הוגלתה הקבוצה הקטנה של עובדי העתון, והוא הפסיק להתקיים.⁴⁴

מגרמנית: ד"ר אברהם הנדלולץ

בוהירות את המצב שנוצר, "ציין העתון.³⁴ הירחון היהודי הליברלי "דר מורגן" העיר, שמצב המיעוט היהודי שונה מזה של מיעוטים אחרים, היות שמאחוריו לא עומדת שום ארץ מוצא היכולה להפעיל השפעה להגנתו.³⁵ ה"יידישה צייטונג" שיצא לאור בברסלאו הזהיר מפני ייחוס המושגים המשפטיים באופן סכמטי, כשהדבר נוגע ליהודים. האינטרפרטציה המילולית של המושגים אומה, עם או מדינה תמיד נשללו כשנגעו לעם היהודי. לכן אין להתייחס ללא ביקורת ליישום היסודות של זכויות המיעוטים הלאומיים, כשהעניין נוגע ליהודים.³⁶

"האפר שוקע, רק המלה נשארת"

פה ושם אפשר היה עדיין למצוא הדים של הוויכוחים הפנים דתיים בחוגים הנוצריים, אם כי הם נחלשו במידה ניכרת. ראוייה לציון כתבה ב"יידישה רונדשוו",³⁷ שנגעה למחקרו של התיאולוג הברלינאי פרופ' ארתור טייטוס.³⁸ בהסתמכו על מחקריו האישיים הגיע טייטוס למסקנה, שבין האמונות האריות והשמיות קיימות אנלוגיות מרחיקות לכת. העתון הביא דוגמה מרפי העתון "וסטדויטשר באובכטר", מיום 1 בנובמבר 1936, בה נאמר בין השאר: "הדבר הנכון שיש לעשות זה להוציא מיד מחומר הלימודים את הברית הישנה עם הערצת האל... אין זה מאבק עם האמונה באלוהים, לסלק את התנ"ך, אוסף הבלים היהודיים, מתוכניות הלימודים בבתי הספר." על כך העיר העתון היהודי, שהביטויים החריפים האלה "משקפים את השינויים שחלו בתוך העולם הסובב אותנו ביחס לתורתנו". העתון הביא דוגמה נוספת מאותו מקור, מקרה של ילדה קטנה שסיפרה: כשאני יוצאת עם אמי לרחובות העיר, אין אנו צריכות לערוך קניות אצל יהודים. אבל מורה הדת סיפר לנו, שהאל מסר את עשרת הדיברות לאנושות בידי משה, ומשה הלא היה יהודי. העתון הגרמני הביא את הסיפור כהוכחה לכך, שהכרחי להוציא את לימודי התנ"ך מתוכניות הלימודים הרשמיות.³⁹

סיפוח אוסטריה לגרמניה במרס 1938 סימן את ההזדמנות האחרונה של העתונות היהודית להביע דעה. תגובה על פעולות השלטונות בשאלה היהודית ועל הגזרות המיידיות שפגעו ביהדות אוסטריה, כמו הפירושים שהועלו שנתיים וחצי קודם לכן אחרי פרסום חוקי נירנברג — כל אלה לא היו אפשריים עוד. האזיקים התהדקו עוד יותר. ההוראות החדשות הגבילו את אפשרות הביטוי של העתונות היהודית, והתנהגות השלטונות הפכה יותר ויותר גסה.

חובה על היהודים להרהר לעומק, אם הם רוצים להבין את המהפך ההיסטורי, המתרחש לנגד עיניהם — כתב עתון אחד.⁴⁰ עתון אחר⁴¹ מצא, שבמהלך המאורעות ההיסטוריים המתרחשים בהווה, מוקדם

4. פרידן, עמ' 35.
5. שם, עמ' 20.
6. י.ר., 13 באפריל 1933.
7. שם, 28 באוגוסט 1933.

1. Herbert Freedman, Die Jüdische Presse in Dritten Reich, Frankfurt (להלן: פרידן), 1987, pp. 47-53.
2. שם, עמ' 32-34.
3. העתון הציני "יידישה רונדשוו" (להלן: י.ר.) הופיע פעמיים בשבוע.

- .27 שם, 10 בינואר 1936.
- .28 דר איסראליט, 26 בספטמבר 1935.
- .29 לאובהיטה, 3 באוקטובר 1935.
- .30 דר איסראליט, 26 בספטמבר 1935.
- .31 נחלת צבי, גיליון 26, 1935.
- .32 צָה פאן צייטונג, 26 בספטמבר 1935.
- .33 ברלינר יידישה גמיינרבלט, 22 בספטמבר 1935.
- .34 י.ר., 17 בספטמבר 1935.
- .35 דר מורגן, גיליון נובמבר 1935.
- .36 יידישה צייטונג, 15 בספטמבר 1935.
- .37 י.ר., 20 בספטמבר 1935.
- .38 Arthur Titius, Die Anfänge der Religion der Arier und Israeliten, Göttingen 1934.
- .39 י.ר., 6 בנובמבר 1936.
- .40 איסראליטשה פמילינבלט, 17 במרס 1938.
- .41 צָה פאן צייטונג, 17 במרס 1938.
- .42 י.ר., 25 במרס 1938.
- .43 מיטטיילונגסבלט (ביטאון עולי מרכז אירופה בארץ ישראל), 5 בנובמבר 1948.
- .44 פרידן, עמ' 69.
- .8 זר שילד, 13 באפריל ר-27 ביולי 1933.
- .9 דר איסראליט, 30 במרס 1933.
- .10 י.ר., 7 בפברואר 1933.
- .11 Joseph Walk (Hg), Das Sonderrecht für die Juden in NS-Staat, Heidelberg 1981, I, S. 158.
- .12 י.ר., 21 באפריל 1933.
- .13 שם, 28 ביולי 1933.
- .14 שם, 26 בספטמבר 1933.
- .15 שם, שם.
- .16 שם, 27 בנובמבר 1933.
- .17 שם, 17 בנובמבר 1933.
- .18 שם, 28 בנובמבר 1933.
- .19 פרנקפורטר צייטונג, 18 בנובמבר 1933.
- .20 Katholisches Kirchenblatt für das Bistum Berlin, 14 November 1933.
- .21 Zwischen den Zeiten, München 1933, Heft 6.
- .22 י.ר., 25 בנובמבר 1934.
- .23 שם, 28 בספטמבר 1934.
- .24 שם, 23 באוקטובר 1934.
- .25 שם, שם.
- .26 לאובהיטה, 19 בספטמבר 1935.